

דְּרָשׁוֹת

פרשת תולדות, תש"פ, מספר 1345

פירוש אבן עזרא למשפט "ורב יעבוד צעיר" – טעות (של מי?) או שינוי יזום חננאל מאק

התשובה לשאלה זו שלילית, אך היא צריכה עיון ותיקון. אכן, אבן עזרא ממלא אחר הבטחתו, אך הוא אינו עושה זאת בפירושו למלאכי כי אם בפירושו לספר מיכה (ז:ו), אף הוא מנביאי תרי עשר. ושם נאמר: "בֶּן מְנַבֵּל אָב בֵּת קָמָה בְּאֵמָה פֶּלֶא בְּחֻמַּתָּה אִיבֵי אִישׁ אֲנָשֵׁי בְּיָתוֹ". מתכונתן הלשונית של שלוש המילים הראשונות של המשפט מנבואת מיכה מקבילה אפוא לזו שבפרשתנו ולזו שבמלאכי, על אף הניגוד המוחלט שבין המציאות הנתעבת המתוארת במיכה לזו הראויה והמכובדת שבמלאכי. וכאן, במיכה, אבן עזרא כותב: "פועל קודם, כמו 'רַב יַעֲבֹד צֶעִיר', ממש כפי שנכתב בפירושו לפרשתנו. וכדאי לציין גם את דברי הפרשן על הפסוק באיוב (יד:יט) "אֲבָנִים שֶׁחֲקוּ מִים": "המים הם מְשַׁחֲקִים הָאֲבָנִים"², וכאן כמובן ההקבלה מהופכת: ב' הוא הפועל וא' המושא.³

נראה אפוא שראב"ע התכוון בהבטחתו בפרשתנו לדבריו העתידיים על פסוקו של מיכה "בֶּן מְנַבֵּל אָב", שבהם הוא חוזר אל "רַב יַעֲבֹד צֶעִיר", ולא אל דבריו במלאכי. היה עליו אפוא לנסח את דבריו בפרשתנו כך: '...ורב הוא הפועל, וכן בן מנבל אב... ועוד אפרש זה הפסוק'. מדוע אפוא מצוטט הפסוק של מלאכי בפירושו כאן ולא זה של מיכה, ומה היא העילה לשיבוש זה?

לשאלה זו אני מבקש להציע שלוש תשובות אפשריות.

האחת מניחה שהציטוט בפרשתנו כפי שהוא לפנינו הוא הנכון והמקורי, והיא תולה

בפירושו של ר' אברהם אבן עזרא למילים 'רַב יַעֲבֹד צֶעִיר' (בר' כה:כג), שנאמרו לרבקה בעת הריונה הכפול, נכתב: "ורב – הוא הפועל, וכן 'בֶּן יַכְבֵּד אָב' (מלא' א:ו), ועוד אפרש זה הפסוק".

הבעיה המטרידה את הפרשן מובנת: המשפט 'ורב יעבוד צעיר' ניתן לפירוש בשני כיוונים מנוגדים: הרב, הוא עשו הבכור, יעבוד את יעקב הצעיר, או להפך: את הרב יעבוד הצעיר, כלומר יעקב יעבוד את עשו הבכור. הקושי בפסוק שלפנינו נובע מהיעדרה של מילת היחס "את", שתכליתה בין השאר למנוע שאלות מסוג זה. בעיה דומה קיימת בפירוש הפסוק דלעיל מספר מלאכי, שמתכונתו מקבילה ממש לפסוק שלנו, אלא ששם מתפרש הכתוב מאליו: ברור שעל הבן לכבד את אביו וזו היא דרכו של עולם, ולא להפך. ההקבלה המבנית ברורה: בשני המקרים הדומים א' הוא הפועל – כלשונו של אבן עזרא – וב' הוא מושא הפעולה, ומכאן עולה פירושו הנכון של המשפט אצלנו: עשו הוא שעתיד לעבוד את יעקב.¹

לכאורה ייטיב המעיין בדברים אלה לעשות, אם יפנה אל פירושו של אבן עזרא לספר מלאכי על מנת להשלים כמובטח את בירור הסוגיה במקום המתבקש. אבל כאן מצפה לו אכזבה: אמנם ראב"ע מתייחס בפירושו למלאכי אל יחסי בן ואב, אך אין הוא נוגע כלל בבעיה הלשונית שלשמה גויס הפסוק ממלאכי אל הפירוש לפרשה שלנו. האם שכח הפרשן את הבטחתו לאמור: "ועוד אפרש זה הפסוק"?

² אמירות הנוסח של קטעי אבן עזרא המצוטטים כאן מגובה בכתבי היד האמינים של פירוש, ואכמ"ל.

המושא	"הפועל"	ארבעת הפסוקים המקבילים
צעיר	רב	ורב יעבוד צעיר (בראשית)
אב	בן	בן מנבל אב (מיכה)
אב	בן	בן יכבד אב (מלאכי)
אבנים	מים	אבנים שחקו מים (איוב)

* פרופ' חננאל מאק, המחלקה לתלמוד ולתורה שבעל פה, אוניברסיטת בר-אילן.

** בן יכבד אב - המאמר מוקדש לזכרם של הורי, עמנואל ומרים מאק ז"ל, שימי פטירתם חלים בשבוע זה.

*** הכתוב למטה מבוסס על מאמרי "טעות המחבר, טעות סופר או שינוי מכוון?" שהתפרסם בבית מקרא קמו, תשנ"ו, עמ' 257 - 261.

¹ אבל ראו את דברי רד"ק, שהכיר את כתבי ראב"ע, ובכל זאת העמיד את הדברים בסגנון פחות חד-משמעי.

ההצעה השלישית חוזרת ומעלה אפשרות של טעות שהתחוללה כאן, אבל הפעם הטועה הוא אותו מעתיק רחוק ולא ראב"ע בעצמו. פרק א' של מלאכי (והמשכו בחלק מפרק ב') נקרא בציבור כמעט בכל שנה כהפטרה לפרשתנו, בעוד שפרק ז' של מיכה אינו נקרא כלל כהפטרה, וזאת על פי המנהגים המקובלים ברוב קהילות ישראל כבר מימי הביניים ואף קודם לכן.⁹ גם כיום מוכר הפסוק "בֵּן יְכַבֵּד אָב" לרבים מבאי בית הכנסת ולומדי המקרא, וזכרו עולה בייחוד בשבת פרשת "תולדות", בעוד שהפסוק ממיכה אינו ידוע אלא למעטים. לא יפלא אפוא, שאותו מעתיק קדמון – שספק אם הכיר את הפסוק ממיכה – טעה בדבר והחליף את הפסוק המקורי והנשכח שהביא אבן עזרא בדבריו, בזה המוכר ברבים ומשולב בהפטרה לפרשתנו. ואמנם, חלק ניכר מדברי מלאכי בפרק זה מוקדש לעדיפותו של יעקב בעיני ה' על פני עשו השנוא, ונמצא שדברי מלאכי הם כעין הבהרה והרחבה של הפסוק "וְרַב יַעֲבֹד צַעִיר". פסוקו של מיכה לעומת זאת אינו נוגע כלל ועיקר אל יחסי עשו ויעקב. כך טעה אפוא אותו מעתיק נעלם וטעותו נשתמרה לדורות.

הוא אשר אמרנו בפתחה של רשימה זו: "בפירושו של אבן עזרא... נכתב...", אך לא: 'אבן עזרא כתב בפירושו'.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

9 לפרטים ראו את רשימת ההפטרות לכל שבתות השנה ומועדיה שבסוף כרך י' של **האנציקלופדיה התלמודית**. פרק ז' של מיכה כלול אמנם בשתי הפטרות שהיו נהוגות בארץ ישראל בתקופת התלמוד, עת נהגו לסיים את סדרי קריאת התורה בשלוש שנים (או יותר), אך הדבר אינו נוגע למנהג הבבלי שנהג באירופה בימי הביניים. אותן הפטרות מותאמות לסדרים "שוב אל ארץ אבותיך" (בר' לא:ג) ו"וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה" (וי' א:א). ראו: יוסף עופר, "רשימת הפטרות לפי המנהג התלת שנתי", **תרביץ** נח, תשמ"ט, עמ' 173-185. המאמר כלול גם בקובץ **מקראה בחקר התפילה**, ירושלים תשס"ג, בעריכת החתום מעלה, עמ' 361 - 373.

את השיבוש כבר באבן עזרא בעצמו. שנים רבות חלפו בין חיבור פירושו לבראשית לבין יצירת הפירוש לתרי עשר.⁴ במהלך אותן שנים הרבה ראב"ע לנדוד בדרכים בין ערים ומדינות ולא תמיד נמצאו לו ספרים ואף לא כתביו שלו עצמו לעיון ולהמשך מפעלו הפרשני. כשהגיע אל פירוש תרי עשר היה ראב"ע מודע לבעיה הנידונה כאן, ואף זכר את הבטחתו, אבל שכח מה הייתה הדוגמה שהביא בדבריו בפרשת "תולדות". לכן התייחס הפרשן אל הבעיה כבר בהיקרות הראשונה שלה בתרי עשר, כלומר בפירושו למיכה,⁵ וגם כאן מפנה ראב"ע את קוראיו אל הפסוק ממלאכי "בן יכבד אב". לפיכך ראה הפרשן את עצמו פטור מלשוב ולדון בדבר במקומו הראוי, בפירושו למלאכי.⁶ שתי התשובות הבאות מניחות שהנוסח הקיים בדברי ראב"ע כאן הוא משובש, וכי בפירושו לפרשתנו הוא דיבר על הפסוק במיכה. לפי שתיהן תלוי השיבוש במעשיהם המכוונים של מעתיק או מעתיקים, ולא של המחבר עצמו.⁷ לפי הפתרון השני המוצע, קרא המעתיק הקדמון של הפירוש את דברי אבן עזרא אל נכון, וגם זכר את ההפניה המקורית אל הפסוק במיכה, אבל הדבר לא נראה בעיניו. כאמור, פסוקו של מלאכי מתאר מציאות מתוקנת ויחסי משפחה ראויים, בעוד שהפסוק של מיכה מעלה מערכת קשה ומכוערת של יחסי אבות ובניהם, בנות ואימותיהן, כלות וחסותיהן, איש ואנשי ביתו. המעתיק נטל אפוא רשות לעצמו להמיר רע בטוב, ומאחר שמשמעות ההקבלה ומסקנתה אכן אינן משתנות עם החילוף, העדיף לשתול בדברי ראב"ע את הפסוק הנאה והמכובד ולא את היפוכו.⁸

4 פירוש אבן עזרא לתורה נכתב ככל הידוע בראשית שנות הארבעים של המאה ה"ב, בעת שהותו באיטליה. פירושו לתרי עשר נכתב בצרפת בשנת 1157.
5 קיימות כמה מסורות בדבר סדרם הפנימי של נביאי תרי עשר בצד זו הרווחת, ועל פי כל כולן מיכה קודם בתוך הקובץ למלאכי.
6 אין לראות את התופעה שלפנינו כביטוי של הערת ע"צ מלמד על דרכו הפרשנית של ראב"ע שלפיה: "יש פסוקים שנתפרשו שלא במקומם, ובמקומם לא נתפרשו". ראו: ע"צ מלמד, **מפרשי המקרא, דרכם ושיטותיהם**, ב, הוצאת מגנס, ירושלים תשל"ה, עמ' 548 - 550.
7 המציאות של טקסטים קדומים שחלו בהם ידי מעתיקים – אם במזיד ואם בשוגג – מוכרת יפה מתוך ביקורתם של חכמים רבים וידועים בתקופות שונות. ראו למשל את דבריו החריפים של רבנו תם, בן דורו, מכבדו ומכובדו של אבן עזרא, בהקדמתו ל"ספר הישר" שלו.
8 על הוספות מעתיקים לפירושו של אבן עזרא ראו: מלמד (הערה 6 לעיל), עמ' 533 - 534.